

Recenzja książki: Alina Stechnij (2022). *Tożsamość młodzieży. Zaniedbany obszar wychowawczy.* Wrocław: Wydawnictwo DSW, ss. 252

Przemysław Szczygieł¹

Książka Aliny Stechnij *Tożsamość młodzieży. Zaniedbany obszar wychowawczy* podejmuje kwestię tożsamości nastolatków z różnych perspektyw. Celem badaczki była prezentacja *analizy rozumienia tożsamości młodych ludzi w fazie dorastania oraz otaczającego ich współczesnego świata* (s. 14). Perspektywę stanowią sposoby interpretowania fenomenu tożsamości zarówno przez młodzież, jak i jej nauczycieli/wychowawców. W analizach prezentowanych w książce znaczące jest uwzględnienie kontekstu edukacyjnego, co czyni recenzowaną pracę ważną dla teoretyków i praktyków edukacji. Warto podkreślić, że monografia Aliny Stechnij została wyróżniona w konkursie Funduszu Stypendialnego im. Roberta Kwaśnicy „Poza Kulturową Oczywistością” i wydana przez Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej we Wrocławiu.

Struktura książki jest czytelna. Składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwsze cztery mają charakter teoretyczny i zarysowują kontekst. Rozdział piąty przybliży Czytelniczkom i Czytelnikom metodologię projektu badawczego Autorki i zawiera uzasadnienia wyboru podjętego tematu. Rozdział szósty prezentuje wyniki badań empirycznych. Ostatni natomiast jest próbą odpowiedzi na pytanie: *Jaka pedagogika i jakie kształtowanie tożsamości?* W niniejszej recenzji skoncentruję się na znaczących dla mnie wątkach.

¹ Akademia Ateneum w Gdańsku, Poland, p.szczygiel@ateneum.edu.pl,
<https://orcid.org/0000-0001-5353-7870>

W rozdziale pierwszym – „Tożsamość jako kategoria analityczna. Definicje i konteksty” – szczególnie cenne wydaje mi się odniesienie Autorki do koncepcji tożsamości Erica Eriksona i współczesnych do niej odwołań. Koncentrują się one na kwestii rozwoju i rozwiązywaniu konfliktów traktowanych jako naturalna kolej rzeczy w życiu jednostki. W publikacji ważne są także interpretacje tożsamości jako konstruktu społeczno-kulturowego, które ukazują złożoność badanego fenomenu w świecie zglobalizowanym, usieciowionym (M. Castells). W rozdziale pojawiły się także wątki buntu młodzieńczego i jego edukacyjno-rozwojowych aspektów. Zostały one jednak potraktowane marginalnie.

Rozdział drugi – „Dyskurs (po)nowoczesności” – opisuje kondycję współczesności i jej znaczenie dla konstruowania tożsamości nastolatków. Autorka inspirowana jest klasycznymi już koncepcjami, takimi jak późna nowoczesność (A. Giddens), społeczeństwo ryzyka (U. Beck), postmodernizm (J.-F. Lyotard, J. Baudrillard) i płynna nowoczesność (Z. Bauman). Celnie wskazuje m.in. na systemową zmianę społeczną i neoliberalne uwikłania kultury i edukacji, w których przyszło dorastać współczesnej młodzieży. Szkoda, że nie został tutaj podjęty analizowany ostatnio aspekt rosnącego znaczenia narodowo-konserwatywnych przemian szkolnictwa publicznego o czym ostatnio pisali m.in. Tomasz Szkuclarek i Maria Mendel (2019). Stechnij zwraca uwagę, że konsumpcyjne nastawienie ludzi do życia staje się wyznacznikiem wytwarzanej tożsamości. Niezwykle istotne w tym rozdziale są analizy poświęcone medialnym ramom tożsamości, a także relacjom między poszczególnymi pokoleniami a nowymi technologiami. Badane w książce osoby reprezentujące pokolenie Z wykorzystują technologie do osiągnięcia różnych celów – poczynając od komunikacji, na aktywizmie politycznym kończąc. Przykładowo, cechują się sporym zaangażowaniem w problem zmian klimatycznych czy obszar zmian ról społecznych (Extinction Rebellion, #MeToo, #LifeAfterPlastic etc.). Technologie są pokazywane jako naturalne środowisko życia i uczenia się nastolatków, czyli cyfrowych tubylców (M. Prensky). Oprócz możliwości jakie dają technologie, Stechnij zwraca uwagę również na negatywną stronę zjawiska. Problemami mogą być *te wszystkie, do których możemy dodać przedrostek CYBER: cyberprzemoc, cyberchoroby, cyberłęk, cyberstres, cyberbullying, cyberstalking i inne. Od kilkunastu lat świat zmaga się z jeszcze nowszymi problemami, takimi jak seksting, patostreaming, grooming, kradzież tożsamości, nadmierna kontrola, czy śledzenie* (s. 90). Są nimi też uzależnienia behawioralne związane z korzystaniem z nowych mediów.

Rozdział trzeci poświęcony jest ponowoczesnym problemom z tożsamością. Autorka stawia w nim tezę, że procesy globalizacyjne mogą się przyczyniać do

doświadczenia specyficznego rodzaju niepokoїв egzystencjalnych oraz lęków i dylematów tożsamościowych (s. 107). Młódzież ma do czynienia z chronicznie utrzymującym się rozproszeniem w obrębie Ja. Stan ten *jest trudny do zniesienia, może powodować regres w rozwoju. Może jednak również mobilizować siły poznawcze i emocjonalne, w celach integracji osobowości i poszukiwania sensu w życiu* (s. 108). Wyzwaniem dla współczesnego młodego (i nie tylko) człowieka jest zatem stawianie czoła ciągłym przeobrażeniom, wymogom otwartości, elastyczności i dynamiczności. Stechnij słusznie zauważa, że człowiek żyjący w takich niepewnych warunkach daje sobie prawo do wypełnienia zobowiązań (zadań i ról społecznych) w późniejszym terminie, co pokazuje przesunięcie granicy wiekowej między okresem dorastania a dorosłością. W takim współczesnym kontekście wyłaniają się również cechy narcystyczne, co oznacza, że jednostka jest skoncentrowana głównie na sobie, widzi jedynie siebie oraz swoje potrzeby i problemy.

Opisując ponowoczesne problemy z tożsamością Stechnij powołuje się na figurę globalnego nastolatka. Jest to formacja tożsamościowa powstała w wyniku dostępu młodzieży do globalnej kultury, określonej przez ideologię konsumpcji i kulturę popularną. Globalny nastolatek ukazuje podobieństwo do siebie nastolatków zamieszkujących różne części globu pod względem stylu życia czy wyznawanych wartości. W kontekście dynamicznych przemian społecznych warto jednak polemizować z hipotezą globalnego nastolatka (*global teenager hypothesis*). Dobrym przykładem takiej dyskusji jest m.in. międzykulturowe badanie nad materializmem wśród nastolatków przeprowadzone przez Allena D. Schaefera, Charlesa M. Hermansa i R. Stephena Parkera (2004). Badanie to wykazało znaczne różnice w orientacji materialistycznej i uznaniowej siły nabywczej między grupami nastolatków z Chin, Japonii i USA. Wyniki sugerują, że chińscy nastolatkowie mogą być mniej ukierunkowani materialistycznie niż ci z pozostałych dwóch państw. Problematyka różnic kulturowych może stanowić jeden z trzonów polemiki wobec hipotezy globalnego nastolatka. Brakowało mi tego typu problematyki w recenzowanej książce.

W czwartym rozdziale monografii Alina Stechnij opisuje relacje między edukacją formalną a budowaniem tożsamości. Słusznie zwraca uwagę, że jednym z podmiotów mających znaczenie z punktu widzenia konstruowania tożsamości młodzieży jest osoba nauczyciela/wychowawcy. Jak wskazuje, to *właśnie nauczyciel, tak ważny element procesu edukacyjnego – jego twórca, ma moc wpływania na dalsze losy młodych ludzi. On ma możliwość „sprawiania sprawstwa” – rozwijania kompetencji, które w ich dorosłym życiu będą stanowić*

dla nich wsparcie. On ma możliwość i moc budowania w uczniach poczucia własnej wartości (s. 134). Stechnij postuluje tworzenie zdrowych więzi między uczniami i nauczycielami. Inspirując się podejściem humanistycznym zachęca do takiego wspomagania rozwoju wychowanków, które uruchomi ich podmiotowość. Zdaniem autorki jest to szczególnie ważne w dobie współczesnych kryzysów – traumy pandemii koronawirusa czy konfliktu zbrojnego w Ukrainie. Szkoła ma zatem nietatwe zadanie bycia organizacją wspierającą uczniowskie konstrukcje tożsamości.

Postulat o podmiotowym traktowaniu wychowanków w szkole (jakkolwiek słuszny) brzmi nieco naiwnie biorąc pod uwagę liczne badania krytyczne nad relacjami między uczniami i nauczycielami. Brutalne zaprzeczenia idei podmiotowego traktowania uczniów w szkole odnajduję w badaniach Lucyny Kopciewicz (2011) dotyczących nauczycielskiego poniżania wobec dziewcząt oraz w monografii Marzanny Pogorzelskiej i Pawła Rudnickiego, którzy opisywali homofobię w polskiej szkole (Pogorzelska i Rudnicki, 2020). W tym kontekście uważam, że chcąc wspierać i upodmiotawiać wychowanków, osoby reprezentujące kadre pedagogiczną powinny przepracować i rozwiązać problemy, których źródło tkwi nie tylko w nich samych, w danej organizacji, ale w całym systemie społeczno-kulturowym (pokazują to m.in. liczne opracowania z zakresu pedagogiki krytycznej).

Piąty rozdział książki jest prezentacją perspektywy metodologicznej. Autorka sytuuje swoje badania w obrębie paradygmatu konstruktywistyczno-interpretatywnego, co wydaje się być adekwatne do badania doświadczania tożsamości z perspektywy „wewnętrznej” ucznia i towarzyszącego mu nauczyciela (s. 145). Od strony metodologicznej zastanawia mnie duża liczba sformułowanych przez Autorkę problemów ogólnych, biorąc pod uwagę, że stosuje ona jakościowe podejście badawcze. Badaczka zadaje również dużo pytań osobom badanym w ramach wywiadu pogłębionego (wykaz przykładowych pytań – s. 159-162). Jedne z nich są niezwykle interesujące (np. *Jak oceniasz świat, w którym żyjesz?*, *Jak opisałbyś swoje relacje z rówieśnikami?*), inne przypominają trochę „szkolne” odpytywanie z przerabianego materiału, pytania z wiedzy (np. zapytywanie nastolatka *Czym według Ciebie jest „tożsamość internetowa/tożsamość wirtualna”?* albo *Od czego, Twoim zdaniem, mogą być uzależnieni dziś młodzi ludzie?*) zamiast koncentrować się na pytaniach, które mogą odsłonić mechanizmy wytwarzania tożsamości. Autorka deklaruje opracowanie wywiadów w kontekście *refleksji teoretycznej czerpiącej z literatury przedmiotu na temat tożsamości oraz rozwoju młodego człowieka, a także z postmodernistycznych analiz kultury* (s. 163). Nie jest

jednak znany sposób analizy materiału empirycznego, co traktuję zdecydowanie jako słabszą stronę publikacji.

Transparentność w dochodzeniu do wiedzy naukowej postuluje m.in. Danuta Urbaniak-Zajac (2017). Jej zdaniem jednym z wyznaczników takiej transparentności jest prezentacja sposobu opracowania materiału badawczego i uzasadnianie dokonywanych wyborów, co jest ważnym elementem refleksji metodologicznej. Innym przykładem akcentującym transparentność w raportach z badań jest podejście Aleksandry Chmielińskiej i Moniki Modrzejewskiej-Świgulskiej (2022). Badaczki te starają się szczegółowo prezentować autorski schemat postępowania badawczego, na który składają się m.in. sposób gromadzenia i analizy danych. Jest to o tyle istotne, że umożliwi Czytelniczkom i Czytelnikom ocenę jakości przeprowadzonej analizy.

W rozdziale szóstym recenzowanej książki omawiane są wyniki eksploracji badawczej. Najpierw opisywana jest perspektywa nauczycieli/wychowawców (s. 165-197), następnie perspektywa samych uczennic i uczniów (s. 197-214). Nauczyciele konstruują dwa obrazy młodzieży – nastolatków ambitnych (otwartych, kreatywnych i ciekawych świata) i nastolatków „bylejakich” (beztroskich, żyjących dniem dzisiejszym, bez ambicji). Ten stereotypowy obraz gimnazjalisty, zdaniem Autorki, jest jednak przełamany w narracjach. Dostrzega się bowiem w młodzieży aspekty pozytywne, a to co negatywne – wyjaśnia się byciem w trudnym okresie rozwoju. Badani nauczyciele zwracają uwagę na ogromną rolę grupy rówieśniczej w kontekście kształtowania tożsamości młodych. Ich (nauczycieli) zdaniem nastolatkomie są bezkrytyczni wobec kultury popularnej, posiadania i zdobywania dóbr materialnych, Podobną dość uproszczoną wizję nastolatków dostrzega Autorka w wypowiedziach nauczycieli dotyczących wartości uznawanych przez młodych. Mówią oni głównie o wartościach materialnych, nieliczni wspominają o miłości, przyjaźni czy rodzinie. Bardzo ciekawie zaprezentowane są wątki dotyczące cyberprzestrzeni i Internetu. Widzi się je jako nadmiernie angażujące, uzależniające, związane z kreowaniem wyidealizowanego wizerunku młodzieży. Korzystanie z Internetu w publikacji zostało przedstawione przede wszystkim jako niosące ze sobą wiele zagrożeń: hejt, poczucie bezkarności, zachowania cyberprzemocowe, zanik kontaktów twarzą w twarz, osamotnienie. Niestety nie dostrzegam wyraźnej polemiki Autorki z narracjami badanych nauczycieli. Mam wrażenie, że dominują tutaj raczej nauczycielskie „technolęki” (Kopciewicz, 2019) dotyczące użytkowania dobrodziejstw technologii. Badani wychowawcy i nauczyciele dostrzegają rolę kształtowania tożsamości przez szkołę, postrzegają siebie jako osoby znaczące

dla uczniów, takie które mogą zaspokoić uczniowskie potrzeby. Stechnij w tym kontekście słusznie zwraca uwagę, iż polem działania nauczycieli jest *prowadzenie refleksyjnego dialogu, otwartej rozmowy w atmosferze akceptacji. Czas, umiejętność słuchania, zaoferowanie poczucia bycia zrozumianym, życzliwość mogą okazać się najskuteczniejsze wychowawczo oraz w zakresie kształtowania tożsamości* (s. 197).

Zarysowana w książce perspektywa uczniów jest również niezwykle interesująca. Opisują oni siebie nie tylko z punktu widzenia roli społecznej, lecz również cech charakteru, bardzo wyraźnie dostrzegają różnicę między pokoleniem ich samych a pokoleniem rodziców. Świat widzą jako stechnologizowany i zapewniający wolność większą niż kiedyś. Ciekawe i wybiegające poza stereotyp nastolatka jest to, że osoby badane zdają się buntować przeciwko nadmiernemu konsumpcjonizmowi. To swoisty rodzaj buntu czy kontestacji. Bardzo doceniam to, że Autorka książki ukazała kontrast między wypowiedziami niektórych nauczycieli/wychowawców a narracjami uczniów. Pozytywnym odkryciem eksploracji badawczych jest krytyczny stosunek nastolatków do ciągłego korzystania z Internetu, a także ich świadomość, że w świecie wirtualnym możemy być tak naprawdę każdą/każdym. Nastolatkowie wiedzą też o mechanizmach, które dominują we współczesnym świecie (np. kult pieniądza). Badani gimnazjaliści deklarują brak autorytetów i wzorów do naśladowania, osobami znaczącymi zaś bywają ich rodzice. Stawiają sobie jasne cele. Interesująco wypada w wypowiedziach młodzieży rola szkoły w procesie konstruowania ich tożsamości. Wielu z nich – wbrew niektórym idealistycznym wręcz wypowiedziom badanych nauczycieli/wychowawców – stwierdza brak wpływu szkoły na ich tożsamość. Ich zdaniem nauczyciele zbyt mocno zwracają uwagę na oceny, rekrutowanie do dobrych szkół etc. Dla uczniów ważniejsze jest, aby szkoła nie hamowała ich samorozwoju. W tym kontekście absolutnie zgadzam się ze Stechnij, że współczesna szkoła *powinna stać się instytucją, w której młodzież w okresie dorastania i budowania podstaw własnej tożsamości może liczyć na „poradnictwo egzystencjalne”* (s. 215).

Książka *Tożsamość młodzieży. Zaniedbany obszar wychowawczy* jest zdecydowanie godna polecenia. Jej mocną stroną jest część empiryczna z podwójną perspektywą narracyjną (nauczyciele/wychowawcy *versus* uczniowie) dotyczącą wymiarów tożsamości współczesnej młodzieży. Z pewnością takie podejście do problematyki poszerza rozumienie tożsamości jako obszaru wychowawczego. Oczywiście nie jest to spojrzenie całościowe na zagadnienie, o czym Autorka wyraźnie pisze w swojej książce. Słabszą stroną publikacji jest mała transparentność w sposobie dochodzenia do wyników badań, to znaczy brak prezentacji podejścia do analizy materiału badawczego „od kuchni”.

Recenzowana praca jest niezwykle cenna dla teoretyków i badaczy edukacji, refleksyjnych praktyków, a także rozmaitych decydentów, którzy mają wpływ na kształt współczesnej edukacji formalnej.

Bibliografia

- Chmielińska, A., Modrzejewska-Świgulska, M. (2022). Od podejścia jakościowego do ilościowego. Droga badaczek w projektowaniu badań mieszanych. *Kultura i Edukacja*, (3), 63-80. <http://doi.org/10.15804/kie.2022.03.04>
- Kopciwicz, L. (2011). *Nauczycielskie poniżanie. Szkolna przemoc wobec dziewcząt*. Wydawnictwo Difin.
- Kopciwicz, L. (2019). Szkolne technolęki. Jak nauczyciele rozumieją rolę i skutki obecności technologii mobilnych w szkolnej przestrzeni. *Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja*, 22(1), 51-56. <https://insted-tce.pl/ojs/index.php/tce/article/view/128>
- Pogorzelska, M., Rudnicki, P. (2020). *Przecież jesteśmy! Homofobiczna przemoc w polskich szkołach – narracje gejów i lesbijek*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Schaefer, A. D., Hermans, C. M., Parker, R. S. (2004). A cross-cultural exploration of materialism in adolescents. *International Journal of Consumer Studies*, 28(4), 399-411. doi.org/10.1111/j.1470-6431.2004.00395.x
- Szkudlarek, T., Mendel, M. (2019). Szkoła publiczna między neoliberalizmem a narodowym konserwatyzmem. *Kultura i Edukacja*, (1), 11-26. <https://doi.org/10.15804/kie.2019.01.01>
- Urbaniak-Zajac, D. (2017). Proces badawczy jako podejmowanie decyzji – refleksja metodologiczna. W: D. Kubinowski, M. Chutorzański, *Pedagogika jako humanistyczno-społeczna nauka stosowana. Konsekwencje metodologiczne* (s. 181-195). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.